

תלמוד ומעשה

מים ראשונים: בעליית בית נתזה או בית עריס בלוד, בעיצומו של דיון הלכתי חשוב בהלכות נזיקין, טהרות, ברכות או אישות, נפנים החכמים לעסוק בשאלות מחשבתיות-פילוסופיות מרכזיות: מה חשוב או עדיף ממה? לימוד התורה בו אנו עסוקים כעת, או אולי המצוות והמעשה שנגזרים מלימוד זה? ניתן להבין דיון זה בשני מישורים: כדיון פילוסופי טהור בדומה לסוגיות מדעיות ומטה-מדעיות שאין להם השלכה מעשית, או אולי כדיון "הלכה למעשה": מתי מתפנים מהלימוד לעשיית מצווה ומתי ממשיכים בלימוד ומוותרים על המצווה? חשוב להדגיש שבמילה "תלמוד" כאן אין הכוונה ללימוד תורה בכלל, כולל שינון המקרא, משנה, הלכות וכו' (אולי גם אגדה), אלא ל"תלמוד" במובנו המאוחר ובלשונונו היום, היינו אותו חלק בלימוד התורה שמתמקד בדיון וברור המקורות השונים וליבונם: פסוקי המקרא, מדרשי התנאים, משנה ותוספתא, בנושא מסוים, במטרה "לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא".

וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֵת הַחֻקִּים וְאֵת הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹבֵר בְּאָזְנֵיכֶם הַיּוֹם וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשֹׂתָם: (דברים ה א).¹

ספרי דברים פסקא מא²

"והיה אם שמע תשמעו אל מצותי", למה נאמר?³ לפי שנאמר: "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" (דברים ה א), שומע אני שלא נתחייבו בתלמוד עד שנתחייבו במעשה? תלמוד לומר: "והיה אם שמע תשמעו אל מצותי" - מגיד שמיד נתחייבו בתלמוד.⁴ ואין לי אלא מצות עד שלא נכנסו ישראל לארץ, כגון: בכורות וקרבתות ומעשר בהמה. מצות משנכנסו ישראל לארץ כגון: העומר והחלה ושתי הלחם ולחם הפנים מניין? תלמוד לומר: "והיה אם שמע תשמעו אל מצותי" - לרבות שאר מצות.⁵

"ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" - מגיד שמעשה תלוי בתלמוד ואין תלמוד תלוי במעשה.⁶ וכן מצינו שענש על התלמוד יותר מן המעשה, שנאמר: "שמעו דבר ה' בית ישראל כי ריב לה' עם יושבי הארץ כי אין אמת ואין חסד ואין דעת אלהים בארץ" (הושע ד א). "אין אמת" - אין דברי אמת נאמרים ... "ואין חסד" - אין דברי חסד נאמרים ... "ואין דעת" - אין דברי דעת נאמרים ...⁷

ואומר: "לכן כאכול קש לשון אש וחשש להבה ירפה" (ישעיה ה כד) - וכי יש לך קש שהוא אוכל אש? אלא קש זה הוא עשו הרשע, שכל זמן שישראל מרפים ידיהם מן המצות, שולט בהם.⁸ ואומר: "מי האיש החכם ויבן את

¹ כך נפתח פרק זה בפסוק מבוא לעשרת הדברות של ספר דברים ותיאור מעמד הר סיני לדור הבנים. הקטע בפסוק המשמש עוגן לנושא שלנו הם ארבע המילים המסיימות את הפסוק: "וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשֹׂתָם". פסוקים רבים בספר דברים משלבים את הפעלים למ"ד, שמ"ר ועש"ה, אך על פסוק זה נתפס המדרש ואנו בעקבותיו.

² ספרי זה נמצא בפרשת עקב על הפסוק "והיה אם שמעו תשמעו אל מצותי" (דברים יא יג, פרשה שנייה של קריאת שמע), אך הפסוק העיקרי הנדרש הוא מפרשת ואתחנן בה אנו עומדים. פרשיות אתחנן ועקב (ובמקצת גם תחילת ראה) הם רצף אחד של דברים שחולקו כפי שחולקו. מקבילה מצויה במדרש תנאים לדברים פרק יא פסוק יג ואנו ננקוט נוסח הספרי.

³ לא למה במובן של מדוע, אלא במובן של מטרה ותכלית. מה רוצה הפסוק באמת לומר לנו. ואולי יש לנגד למה ולא למה.
⁴ זו אמנות הדרשה של חז"ל! מאיפה אני יודע שחייבים בתלמוד עוד לפני שהתחייבו במעשה? תלמוד לומר וכו'. התלמוד מקיים את עצמו. התלמוד, היינו הדרשה הנכונה של הפסוק, היא זו שמלמדת שהתלמוד קודם למעשה. אולי זו "ריית פתיחה" של המדרש שמלמדת הרבה על הכיוון שבו הוא ממשיך.

⁵ ובהמשך שם גם מצוות שתלויות בארץ, אבל לא נהגו "עד שלא כבשו וישבו. משכבשו וישבו, כגון: לקט שכחה ופיאה ומעשרות ותרומה שמטים ויובלות, מניין?". גם אותן יש ללמוד "עד שנתחייבו". ומה נעשה עם הפסוק בפרשתנו: "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" שמקשר בין לימוד ובין עשייה? על כך תבוא הדרשה הבאה.

⁶ יש כאן קביעה אינטלקטואלית חדה וברורה. על מנת לעשות צריך ללמוד, צריך לדעת את ספר החוקים והמצוות (למרות שאי ידיעת החוק אינה פוטרת מעונש). אבל הלימוד, עולם הדעת, הוא סוברני - הוא "מעשה" בפני עצמו. גם לשון התלות: "שמעשה תלוי בתלמוד ואין תלמוד תלוי במעשה", לא משאירה מקום לספק מי עדיף על פני מי. ולהלן נראה גם תלות הפוכה.

⁷ הדגש בתוכחת הנביא, אומר הדרשן, איננו על אי עשיית האמת, על העדר החסד והדעת, אלא על חסר הדיבור והשיח, הלימוד והעיסוק האינטלקטואלי בהם; על האמת, החסד והדעת שאינם נאמרים ואינם נלמדים בבית המדרש. ראה במקור שם שלשם כך מביא המדרש פסוקים ממשלי כג כג: "אמת קנה ואל תמכור", מתהלים קיט סד: "חסדך ה' מלאה הארץ" ומהושע ד ו: "נדמו עמי מבלי הדעת כי אתה הדעת מאסת". הרעיון שבבסיס הדרשה הוא ברור - לימוד לשם לימוד לשם לימוד. אבל ההוכחה מהפסוקים צריכה עיון נוסף, כי ניחא, אמת וחסד - לא עשייתם אלא לימודם. אבל הדעת! לא עשיית הדעת, אלא אמירת הדעת? הלימוד, ללמוד הלכות תלמוד תורה בלי לקיים לימוד תורה?

⁸ למרות שקטע זה הוא המשך של הקטע הקודם (כך ברור מהלשון "ואומר"), יצרנו כאן פסקה חדשה משום שנראה לנו שב"ואומר" הזה משנה הדרשן כיוון באופן משמעותי (או שמא לא הבנו את דבריו מתחילתם). פה כבר מדובר על המצוות, על המעשה. וכך גם משתמע מהפסוקים הבאים, כפי שנראה. האם הדרשן אכן שינה את דעתו? האם הוא מכין אותנו לפשרה הבלתי נמנעת?

זאת ואשר דבר פי ה' אליו ויגידה על מה אבדה הארץ נצתה כמדבר מבלי עובר, ויאמר ה' על עזבם את תורתו אשר נתתי לפניהם ולא שמעו בקולי ולא הלכו בה" (ירמיה ט יא-יב) ...⁹ ואומר: "כה אמר ה' על שלשה פשעי יהודה ועל ארבעה לא אשיבנו על מאסם את תורת ה' וחוקיו לא שמרו" (עמוס ב ד).¹⁰

וכבר היו רבי טרפון ורבי עקיבה ורבי יוסי הגלילי מסובים בבית עריס בלוד. נשאלה שאלה זו לפניהם: מי גדול, תלמוד או מעשה? אמר ר' טרפון: גדול מעשה. ר' עקיבה אומר גדול תלמוד.¹¹ ענו כולם ואמרו: גדול תלמוד שהתלמוד מביא לידי מעשה.¹²

רבי יוסי הגלילי אומר: גדול תלמוד שקודם לחלה ארבעים שנה ולמעשרות חמשים וארבע ולשמיטים ששים ואחת וליובלות מאה ושלוש. וכשם שענש על התלמוד יותר מן המעשה, כך נתן שכר על התלמוד יותר מן המעשה, שנאמר: "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בס". מהו אומר? "למען ירבו ימיכם וימי בניכם". ואומר: "ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חוקיו" (תהלים קה מד-מה).¹³

קידושין דף מ עמוד ב

וכבר היה רבי טרפון וזקנים מסובין בעלית בית נתזה בלוד, נשאלה שאלה זו בפניהם: תלמוד גדול או מעשה גדול? נענה רבי טרפון ואמר: מעשה גדול, נענה ר' עקיבא ואמר: תלמוד גדול, נענו כולם ואמרו: תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה.¹⁴

רש"י שם: שהתלמוד מביא לידי מעשה - נמצאו שניהם בידו.¹⁵

⁹ תשעה באב אחר כותלנו. הרבה נדרש פסוק זה באיכה רבה. ראה פתיחתא ב שם: "ר' הונא ור' ירמיה בשם ר' שמואל ברבי יצחק אמר: מצינו שויתר הקב"ה על עבודת כוכבים ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים ואין כתיב כאן, אלא - על עזבם את תורתו. ר' הונא ור' ירמיה בשם ר' חייא בר אבא אמר: כתיב: ואותי עזבו ואת תורתו לא שמרו (ירמיה טז יא) - הלואי אותי עזבו ותורתו שמרו, מתוך שהיו מתעסקין בה, המאור שבה היה מחזירן למוטב. רב הונא אמר: למוד תורה אע"פ שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה". הביטוי "מתעסקין בה" כוונתו לימוד התורה. אבל הביטוי "המאור שבה היה מחזירם למוטב" (ובירושלמי חגיגה פרק א הלכה ז הנוסח הוא: "המאור שבה היה מקרבן אצלי"), מצביע על המעשה שצריך לנבוע מהלימוד. מחזירם למוטב - לקיום המצוות.

¹⁰ גם הפסוק מעמוס, מדבר על התורה ועל קיום המצוות בנשימה אחת. נראה שאנחנו מתקרבים לפשרה הבלתי נמנעת.

¹¹ להעדפתו של ר' עקיבא את לימוד התורה, ניתן למצוא סימוכין רבים שלא נוכל לפרט כאן. ראש לכולם הוא כמובן הסיפור על הליכתו לתלמוד תורה בגיל מבוגר יחסית (בדברינו [הנשים הממתינות](#)). ראה גם הדו-שיח בינו ובין ר' אליעזר בן הורקנוס רבו ערב מותו (של ר' אליעזר): "עקיבא, כלום חיסרת מן התורה כולה" (סנהדרין קא ע"א), ואיך הם לומדים שלוש מאות הלכות בבהרת עזה ושלוש אלפים בנטיעת קישואין (סנהדרין סח ע"א), שזה בודאי יצירת עולם לימוד לעצמו שאין בו "מעשה להלכה". ראה גם מחלוקת ר' עקיבא ור' טרפון אם כהן בעל מום יכול לתקוע בחצוצרות, ספרי במדבר פסקא עה: "הכהנים, בין תמימים בין בעלי מומים דברי ר' טרפון. ר' עקיבא אומר: תמימים ולא בעלי מומים ... אמר לו רבי טרפון: עד מתי מגבב ומביא עלינו עקיבא! ... אקפח את בניי אם לא ראיתי שמעון אחי אימא שהיה חגר ברגלו אחת שהיה עומד ומריע בחצוצרות. אמר לו: הין רבי, שמא בהקהל ראית שבעלי מומין כשרין בהקהל וביום הכיפורים וביובל? אמר לו: העבודה שלא בידיתה! ... טרפון ראה ושכח, עקיבא דורש מעצמו ומסכים להלכה. הא כל הפורש ממך כפורש מחיי". ר' עקיבא מכוון אל האמת ההלכתית בכח לימודו, יותר מר' טרפון בכח עדות המעשה שלו. מנגד, ראה הסיפור על תחילת דרכו של ר' עקיבא בלימוד התורה ששגה עקב אי ידיעת ההלכה: "אמר רבי עקיבא: זו היתה תחילת תשמישי לפני חכמים. השכמתי ומצאתי הרוג אחד והייתי מטפל בו בשלשה תחומי שבת עד שהבאתיו למקום קבורה וקברתי. וכשבאתי והשערתי דברים לפני חכמים, אמרו לי: על כל פסיעה ופסיעה שהיית פוסע, מעלין עליך כאילו היית שופך דמים. ... וכשהיו אומרים דבר זה לפני רבי עקיבא היה אומר זו היתה תחילת זכותי" (ירושלמי נזיר פרק ז, מסכת שמחות ד יט, מסכת דרך ארץ ז). ממעשה זה עולה שהתלמוד חשוב לקיום נכון של המעשה ואילו אצלנו קובע רבי עקיבא שהתלמוד גדול מהמעשה. זו אולי סלילת הדרך לפשרה שמוצעת להלן: "גדול תלמוד שמביא לידי מעשה" שאיננה ויתור גדול מצידו של ר' עקיבא. או שמא ר' עקיבא חדש לפנינו, זה שספון כעת באוהלה של תורה ומקדש את הלימוד כערך בפני עצמו גם ללא קשר למעשה.

¹² הרי לנו הפשרה, שמתבקשת ממהלך הדיון לעיל, והגענו לסיכום שלכאורה מקובל על כולם (השווה עם "נמנו וגמרנו" שבגמרא עירובין יג ע"ב לגבי בריאת האדם). אך נראה שהמשפט הדו-משמעי "גדול תלמוד שהתלמוד מביא לידי מעשה" לא ממש פותר את הדילמה והנושא לא נסגר וממשיך להעסיק את חכמי כל הדורות.

¹³ האם הסתיים הדיון בעקבות הפשרה שהושגה? נראה שלא. לא כן ולא בהמשך הדברים. ר' יוסי הגלילי, עמיתו של ר' עקיבא, חוזר לתחילת דרשת הספרי על לימוד התורה לפני שהתחייבו במצוות מסוימות ומוסיף עליה. ואפשר להוסיף גם את מצוות המלך, בניית בית הבחירה ושלל מצוות שעליהן נאמר: "דרוש וקבל שכר". ראה בדברינו [לא היה ולא עתיד להיות](#) בפרשת ראה). אבל על הפסוק האחרון מתהלים ניתן לשאול: "ישמרו חוקיו", זה לימוד או מעשה? השווה פסוק זה עם הפסוק בעמוס לעיל (הערה 10).

¹⁴ מקור זה מוכר יותר לחובשי ספסלי בית המדרש שמתמקדים בתלמוד ופחות במקורות התנאים: משנה, תוספתא ומדרשי ההלכה מהם שואב התלמוד. להוציא את מקום המפגש, בית אריס, עריס, או ערים (במקורות ונוסחאות שונים) וכאן בית נתזה בלוד, הנוסח זהה כולל בעלי הפלוגתא: ר' טרפון ור' עקיבא, אך במשפט הפתיחה מוזכרים רק "רבי טרפון וזקנים". ר' יוסי הגלילי נעדר לגמרי. כאן מובא כל הנושא לקטע עצמאי קצר (במסגרת דיון כללי על לימוד תורה) והוא חסר את הדיון המקדים במדרש ספרי המביא אותנו בסוף לויכוח ולפשרה.

¹⁵ לשון הגמרא היא אמביוולנטית וניתנת לקריאה לכאן ולכאן, וכך גם פירוש רש"י שניתן להבינו ביותר מדרך אחת. האחת, שאכן התלמוד גדול יותר משום שהוא מביא בסוף לשניהם. הוא גם הדרך וגם היעד, בעוד שהמעשה הוא רק היעד. בדרך השנייה, בפרט אם מתמקדים ביעד, שניהם שווי ערך. המשפט: "נמצאו שניהם ביד" אומר הכל. החכמים ששמעו את ר' טרפון ואת ר' עקיבא "נמנו וגמרנו" לא רק כפשרה ביניהם, אלא כהימנעות מהקביעה מה עדיף על מה, וכעקיפת הדיון הערכי מהותי (ואולי גם המעשי) האם הלימוד עדיף או המעשה. ראה כהשוואה הדיון בבראשית רבה א טו בין בית שמאי ובית הלל אם "השמים נבראו תחילה" או "הארץ נבראת תחילה", עד שבא ר' שמעון בר יוחאי ואומר: "תמיה אני היאך נחלקו אבות העולם בדבר זה? שלא נבראו אלא

פירוש הריטב"א שם: שהתלמוד שתייהן בו, שהוא בעצמו מעשה, שהוא מצוה מביא לידי מעשה.¹⁶
תוספות שם: יש מפרשים שאדם שלא למד עדיין ובא לימלך אם ילמוד תחילה או יעסוק במעשה, אומרים לו
 ללמוד תחילה, לפי שאין עם הארץ חסיד. אבל אדם שלמד כבר, המעשה טוב יותר מלימוד.¹⁷

שיר השירים רבה פרשה ב על הפסוק יונתי בחגוי הסלע

רבי יוסי הגלילי פתר קרייה במלכיות: "יונתי בחגוי הסלע" - שחבויין בסתרן של מלכיות.¹⁸ "הראיני את
 מראיך" - זה התלמוד, "השמיעני את קולך" - זה מעשה הטוב. וכבר נמנו פעם אחת בבית עליית ערים בלוד
 ואמרו: מי גדול, התלמוד או המעשה? ר' טרפון אומר: גדול הוא המעשה, ר' עקיבא אומר: גדול הוא התלמוד.¹⁹
 נמנו וגמרו: גדול הוא התלמוד שמביא לידי מעשה, כי קולך ערב - זה התלמוד ומראך נאוה - זה מעשה הטוב.²⁰

מסכת בבא קמא דף יז עמוד א

תנו רבנן: וכבוד עשו לו במותו - זה חזקיה מלך יהודה ... שהניחו ספר תורה על מיטתו, ואמרו: קיים זה מה
 שכתוב בזה.²¹ והאידינא ... אפוקי מפקינן, אנוחי לא מנחינן. ואיבעית אימא: אנוחי נמי מנחינן, קיים לא
 אמרינן.²² אמר רבה בר בר חנה: הוה אזילנא בהדיה דר' יוחנן למשאל שמעתא ... והדר אמר לן: אפילו "קיים"

שניהם כאילפס וכיסויה, שנאמר: קורא אני אליהם יעמדו יחדו (ישעיה מח יג). ור' אלעזר בנו מוסיף: "מלמד ששניהם שקולים זה
 כזה".

¹⁶ פירוש ריטב"א מחזיר אותנו לעדיפות התלמוד, אף מעבר לגישה האינטלקטואלית שראינו במדרש ספרי בו פתחנו. בלימוד תורה
 יש גם מעשה של קיום מצוות לימוד תורה! (ומה עם מי שלומד את דיני לימוד תורה?) האם לכל זה יש משמעות מעשית להלכה?
 ראה עיונים שטיינזלץ קידושין מ ע"ב שדן בנושא דווקא בהסתמך על שיטת ריטב"א שמכריע לטובת הלימוד. לגבי מצווה שאינה
 ניתנת לדחיה או להיעשות ע"י אחרים (קידוש בשבת, ברית מילה, מצה בפסח, הצלה וכו'), פשיטא שמפסיקים מלימוד תורה. אך
 מה עם מצווה שלכאורה אחרים יכולים לעשות? ריטב"א יגיד שלא יפסיק ממשנתו? ורש"י מה יאמר, שמפסיקים לכל דבר? אז מתי
 נלמד? לנו נראה שהדיון הוא בסופו של דבר ערכי-תיאורטי וכל אחד יפסוק לעצמו, בכל מקרה לגופו, בעזרת הברכה הרביעית של
 תפילת שמונה עשרה הנאמרת שלוש פעמים בכל יום: "החונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה!"

¹⁷ תוספות מציע פתרון ביניים הגיוני ופשוט ואולי דרך מעשית למה שרש"י קרא: "נמצאו שניהם בידו". בלי לימוד בסיסי, אין שום
 טעם לשום מעשה. ראה לעיל (הערה 11) הסיפור על רבי עקיבא ומת המצווה. ופירוש זוהר לתורה - השמטות כרך א (בראשית) דף
 רסו עמוד א: "כי אין מעשה בלא חכמה, כי התלמוד מביא לידי מעשה". אך מי "שלמד כבר" ויודע, וודאי שירוק ויקיים מה שלמד
 והמעשה עדיף. אך עדיין ניתן לשאול: מהי המידה ל"למד כבר"? ומה עם לימוד ברמות הגבוהות לצורך שימור התורה, דרישתה,
 הלכתה, העמקה בה והרחבת יריעותיה ומיתריה? מה עם הלימוד בבתי המדרש שבירושלים, יבנה, אושא, ציפורי, בבל, אשכנז,
 מצרים, ספרד, ליטא וכעת שוב ירושלים?

¹⁸ ר' יוסי הגלילי מפרש (פותר) את הפסוק: "יונתי בחגוי הסלע" על תקופת שעבוד המלכיות (הגלות).

¹⁹ שוב ושוב נזכר רבי עקיבא כמצדד בתלמוד (ראה הערה 11 לעיל). אבל כדאי לציין שעל הפסוק בויקרא יח ד: "אֵת מִשְׁפְּטֵי תַעֲשֶׂוּ
 וְאֵת חֻקֵי תִשְׁמְרוּ לְלֶכֶת בְּהֶם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם", באים דברי מדרש ספרא (אחרי מות פרשה ט פרשתא ח) שהוא מבית מדרשו של
 רבי עקיבא, כדלהלן: "משפטי - אילו הדינים, חוקותי - אילו המדרשות, תשמורו - זו המשנה, ללכת בהם - זו המעשה. תשמרו ללכת
 בהם - לא המשנה נגוד אלא המעשה נגוד". המעשה הוא הנגיד - השליט! מה שיכול גם לחזק את שיטת רבי בירושלמי להלן שקיבל
 מרבי מאיר תלמידו של רבי עקיבא.

²⁰ אגב דרש הפסוק בשיר השירים ואזכור התלמוד מול המעשה (הטוב) משלב המדרש בתמצית את הדיון שראינו לעיל על תלמוד
 ומעשה. השימוש בלשון "נמנו" במקום "ענו" או "נענו" במקורות לעיל לקוח מהירושלמי שנראה להלן ומצביע על כך שאולי הייתה
 כאן ממש הצבעה ומניית דעות החכמים ולא 'הסכמה כללית'. ראה הביטוי "נמנו וגמרנו" במקומות אחרים בש"ס. החידוש העיקרי
 של מדרש זה הוא כפול. האחד, שעבוד גלויות והגלות שעומדים ברקע שאולי השפיע על עצם העלאת הנושא. השני, שילוב הקול
 והמראה. המשפט המסיים את הדרשה מזהה את התלמוד עם הקול ואת המעשה עם המראה ונראה שהוא נותן יתרון לקול, היינו
 לתלמוד. בעולם היהודי, בניגוד אולי לתרבות הסביבה (ההלניסטית), הקול והשמיעה עדיפים על המראה והראיה. הדברים מעוגנים
 במקורות רבים ומן הסתם כבר דנו בו רבים וטובים. נציין רק שניים: דברי התורה בספר דברים ד ט-יט במעמד הר סיני ובהם פסוק
 יב: "וַיִּדְבֶר ה' אֲלֵיכֶם מֵתוֹךְ הָאֵשׁ קוֹל דְּבָרִים אֲתֶם שֹׁמְעִים וְתִמְוִנָה אֵינְכֶם רֹאִים זוֹלָתִי קוֹל". השני, מדרש שמות רבה ה יג שמדגיש
 שלא בגין עשיית האותות האמינו בני ישראל למשה ואהרן, אלא בגין האמירה: "ושמעו לקולך ... על השמועה האמינו ולא על
 האותות". אם כך, הרי לנו "גדול התלמוד" שהוא הקול. אך מה נעשה ופתיחת המדרש אומרת בדיוק ההפך: "הראיני את מראיך -
 זה התלמוד, השמיעני את קולך - זה מעשה הטוב". האם שינה הדרשן דעתו במהלך הדרשה? האם דרשות סותרות לפנינו? או אולי
 זו בדיוק הפשרה שנעשתה בבית המדרש שאין להכריע מי גדול משניהם? הסתירה במדרש היא הפשרה והאיזון שעשו חכמים
 בעליית בית נתזה או בית עריס. והדברים נכונים בלימוד עצמו, בתוככי בית המדרש! איזה כלל חשוב יותר השמועה מפי החכם או
 ראייתו. "קבל האמת ממי שאמרה" או: "והיו עיניך רואות את מוריך"! ועד שנכריע ביניהם, ניזכר בתיאור מעמד הר סיני בו התמזגו
 שניהם: "וכל העם רואים את הקולות".

²¹ ראה דברינו שני ארונות הין, בפרשה זו, על ארונו של יוסף שהיה הולך לצד ארון הברית כל ארבעים השנים במדבר, גמרא סוטה
 יג א: "וכל אותן שנים שהיו ישראל במדבר, היו שני ארונות הללו, אחד של מת ואחד של שכינה, מהלכין זה עם זה. והיו עוברין
 ושבין אומרים: מה טיבן של שני ארונות הללו? אמרו: אחד של מת ואחד של שכינה. וכי מה דרכו של מת להלך עם שכינה? אמרו:
 קיים זה כל מה שכתוב בזה".

²² בימינו ("האידינא" בזמן התלמוד), אנו מוציאים ספר תורה במיתתו ומיטתו של אדם חשוב ותלמיד חכם, אבל לא מניחים ליד
 המיטה. ויש אומרים שגם מניחים אבל לא אומרים: "קיים זה מה שכתוב בזה", כמו שעשו לחזקיהו המלך.

אמרין, "לימד" לא אמרין.²³ והאמר מר: גדול לימוד תורה, שהלימוד מביא לידי מעשה!²⁴ לא קשיא: הא למיגמר, הא לאגמורי.²⁵

תלמוד ירושלמי מסכת פסחים פרק ג הלכה ז

... כך שנה רבי: המעשה קודם לתלמוד. נמנו בעליית בית ארוס בלוד: התלמוד קודם למעשה.²⁶ רבי אבהו שלח לר' חנינה בריה יזכי בטיבריה. אתון ואמרין ליה: גומל הוא חסד. שלח ומר ליה: המבלי אין קברים בקיסרין שלחתיך לטבריא? שכבר נמנו וגמרו בעליית בית ארוס בלוד שהתלמוד קודם למעשה. רבנן דקיסרין אמרין: הדא דתימר בשיש שם מי שיעשה. אבל אם אין שם מי שיעשה - המעשה קודם.²⁷

מסכת שבת דף סג עמוד ב

אמר רב הונא: מאי דכתיב: "שִׁמַח בְּחֹר בְּיָלְדוּתָיָהּ וְיִטְבֵּךְ לִבָּךְ בְּיָמֵי בְחֹרוּתָהּ וְהִלְךְ בְּדַרְכֵי לִבָּךְ וּבְמַרְאֵי עֵינֶיךָ וְדַע פִּי עַל כָּל אֵלֶּה וּבִיאָךְ הָאֱלֹהִים בְּמִשְׁפָּט" (קהלת יט ט) - עד כאן דברי יצר הרע, מכאן ואילך דברי יצר טוב.²⁸ ריש לקיש אמר: עד כאן - לדברי תורה, מכאן ואילך - למעשים טובים.²⁹

רש"י ויקרא פרק כו פסוק ג

"אם בחוקותי תלכו" - ... שתהיו עמלים בתורה: "ואת מצותי תשמרו" - הו עמלים בתורה על מנת לשמור ולקיים, כמו שנאמר: "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" (דברים ה א).³⁰

²³ אפילו כן נאמר: "קיים", אבל אין לומר "לימד" שזו הדרגה הגבוהה ביותר ומכאן לכאורה שהלימוד גדול מהמעשה. ²⁴ היינו שהמעשה גדול יותר שהרי כל מטרת הלימוד היא שיביא לידי מעשה. אז אם אמרת "קיים", למה לא תאמר גם "לימד" שמביא ל"קיים"? כך מפרש שטיינזלץ בעקבות רש"י שאומר: "אלמא מעשה עדיף". ותוספות מביאים בשם רש"י גם את האמירה: "מי נתלה במי? הוא אומר: קטן נתלה בגדול" (תענית ז ע"ב, בבא בתרא יב א), היינו שהלימוד שנתלה במעשה הוא הקטן והמעשה הוא הגדול (בנוסף רש"י שבידנו אין תוספת זו). וזה בדיוק ההפך מהתלות שראינו במדרש ספרי בו פתחנו: "שמעשה תלוי בתלמוד ואין תלמוד תלוי במעשה" (הערה 6 לעיל). אבל אם כך, אזי הבנת הגמרא כאן את הביטוי: "גדול לימוד שמביא לידי מעשה" סותרת את פירוש רש"י בגמרא קידושין לעיל: "נמצאו שניהם בידר". לפיכך מציע תוספות מהלך אחר לקושיית הגמרא שאיננו נובע מהעדיפות הערכית בין לימוד ומעשה, אלא מהתלות המעשית שאם אומרים "קיים", בהכרח גם למד. ראה פירוש תוספות "יש מפרשים" בגמרא קידושין לעיל ודברינו בראש הערה 17.

²⁵ הרי לנו הבחנה נוספת ב"תלמוד" עצמו בין מי שלומד לעצמו ומי שמלמד לאחרים. וכלשון רש"י שם: "למיגמר - לעצמו מעשה עדיף אבל לאגמורי לאחריו עדיף ממעשה. הלכך לימד לא אמרין". ושטיינזלץ מסביר: "למיגמר זה ללמוד - אז גדול המעשה מן הלימוד. לאגמורי זה ללמד תורה לאחרים - גדולה הוראת התורה יותר מקיומה". האם זה בגלל שהוראת התורה היא דרגה נוספת (שלא נשקלה בדיון הבסיסי של תלמוד או מעשה בספרי), או שפשוט שברגע שאדם מלמד תורה לאחרים הוא גורם להרבה "מעשה" (מעשים) שיבואו מלימוד התורה שלהם. סוף דבר, הרי לנו חמש שיטות (שאנחנו מצאנו ומן הסתם יש עוד) בהבנת הכלל: "גדול תלמוד שמביא למעשה". שיטת רש"י בגמרא בבא קמא שהמעשה עדיף. שיטת הריטב"א בקידושין שהלימוד עדיף, שיטת התוספות "יש מפרשים" שבלימוד בסיסי הלימוד חשוב יותר כי בלעדיו אין שום טעם לשום מעשה, אך מי שלמד ויודע, וודאי שירויק ויקיים מה שלמד והמעשה עדיף; ומסקנת הגמרא בבא קמא שבלימוד לעצמו מעשה עדיף אבל בלימוד לאחרים והרבצת תורה לרבים הלימוד עדיף. ואחרי כולם, שיטת רש"י בגמרא קידושין שאין כאן בעצם הכרעה והאדם צריך לשאוף ששניהם ימצאו בידו. וכבר הערנו על הצד המעשי בהערה 16 לעיל.

²⁶ זו ההתייחסות התמציתית לכל הנושא בתלמוד הירושלמי, בלי הצגת השאלה, בלי כל הדיון בין החכמים לפני שהתקבלה הפשרה. שני דורות אחרי ר' עקיבא ור' טרפון חוזר לכאורה רבי יהודה הנשיא לסבור כדעתו של ר' טרפון, ונראה שהוא הולך בדרך של אבי סבו רבן שמעון בן גמליאל הזקן אשר קובע נחרצות באבות פרק א משנה יז: "ולא המדרש הוא העיקר, אלא המעשה". באה הגמרא ומזכירה שכבר נמנו בעליית בית אריס שהתלמוד קודם למעשה (בלי כל הדיון כאמור), משמע שמדרש ספרי היה לפני הירושלמי, אלא שהוא בוחר לצטט רק את המסקנה. ציטוט זה בא לסתור את דברי רבי או לומר שככה הוא הבין את הפשרה (כמו רש"י בגמרא קידושין בהערה 15 לעיל)? מכל זה נראה בברור שהדיון בנושא כל כך מרכזי לא תם ולא נשלם.

²⁷ ראה חידושי הרא"ש כתובות פרק ב שמסביר סיפור זה כך: רבי אבהו שולח את ר' חנינה (או חייא) בנו ללמוד תורה בטבריה. באו וסיפרו לו שהוא עוסק בגמילות חסדים במקום ללמוד. שולח ר' אבהו דברי תוכחה לבנו: המבלי אין קברים בקיסריה שלחתיך לטבריה? הלוא ללמוד תורה שלחתיך. והתשובה היא, שלא היה משהו אחר שיעסוק בגמילות חסדים ולכן הוא הוצרך לעסוק בכך (ראה שם גם תלמידים נוספים שאיחרו לבית המדרש כי טיפלו בגר ערירי שלא היה מי שיטפל בקבורתו). בירושלמי זה יש התחלה של דיון "הלכה למעשה", כפי שכבר העירונו בהערה 16 לעיל, האם, למשל, מדובר ב"מעשה" שיכול להיעשות בידי אחרים או לא.

²⁸ "עד כאן" - עד המילה "ודע" שמחלקת את הפסוק לשניים, ראה פירוש רש"י שם. אליבא דרב הונא הבבלי החצי הראשון של הפסוק: "שמח בחור בילדותך" הוא מפייתו היצר הרע, ואילו החצי השני: "ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט" הוא עצת היצר הטוב.

²⁹ אבל ריש לקיש הטברייני סבור שהחצי הראשון הוא לימוד התורה והשני הוא המעשה - המעשים הטובים שנגזרים מלימוד התורה. ראה פירוש רש"י שם: "ודע כי על כל אלה על כל מה שלמדת סופך ליתן את הדין אם לא תקיים". לכאורה תמיכה ברורה במעשה וניגוד מעניין בין ר' אבהו מהעיר קיסריה שמעדיף את הלימוד וריש לקיש מטבריה שמעדיף את המעשה. אך באמת, יש להבחין אם ריש לקיש מתכוון ב"מעשים טובים" לקיום (שמירה) של מצוות לא תעשה והיזהרות ממשפט האלהים אם לא תיזהר בהן אחר שלמדת דיניהם, או שהכוונה לקיום מצוות עשה שהאלהים יביאך במשפט אם למדת אותן ולא קיימת ואז זה יותר שייך לנושא שלנו.

³⁰ לפני שנמשיך בדיון המעשי וננסה לפשר או להכריע, נחזור לפסוק בפרשתנו: "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" שאינו יוצא מידי פשוטו. פסוק זה מחבר באופן הדוק בין העמל בתורה וקיום המצוות. "אם בחוקותי תלכו ואת מצותי תשמרו" הם תאומים סיאמים

מסכת שמחות פרק יא הלכה ז

אין מבטלין תלמוד תורה מפני המת והכלה, אבא שאול אומר המעשה קודם לתלמוד, וכן היה רבי יהודה עושה בשעה שהיה רואה את המת ואת הכלה מתקלסין ובאין, היה נותן עיניו בתלמידים ואמר: המעשה קודם לתלמוד.³¹

מגילה דף כז עמוד א

אמר רבי יוחנן משום רבן שמעון בן גמליאל: לא ימכור אדם ספר תורה ישן ליקח בו חדש ... דאמר רבי יוחנן משום רבי מאיר: אין מוכרין ספר תורה אלא לתלמוד תורה, ולישא אשה, שמע מינה: תורה בתורה שפיר דמי. - דלמא שאני תלמוד, שהתלמוד מביא לידי מעשה.³²

מסכת אבות פרק ד משנה ה

רבי ישמעאל בנו אומר: הלומד על מנת ללמוד - מספיקין בידו ללמוד וללמד. והלומד על מנת לעשות - מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות.³³

תלמוד ירושלמי מסכת ברכות פרק א הלכה ב

כותבי ספרים תפילין ומזוזות מפסיקין לקריאת שמע ואין מפסיקין לתפילה. ר' חנינא בן עקיבא אומר: כשם שמפסיקין לקריאת שמע, כך מפסיקין לתפילה ולתפילין ולשאר כל מצותיה של תורה. ולא מודה רבי שמעון בר יוחאי שמפסיקין לעשות סוכה ולעשות לולב? ולית ליה לרבי שמעון בר יוחאי: הלמוד (או ללמוד) על מנת לעשות ולא הלמד שלא לעשות, שהלמד שלא לעשות, נוח לו שלא נברא! וא"ר יוחנן: הלמד שלא לעשות נוח לו אילו נהפכה שילייתו על פניו ולא יצא לעולם.³⁴

רמב"ן דברים פרק ד פסוק מא³⁵

שבלתי ניתנים להפרדה. מנגד, ראה הדרשה בויקרא רבה על פסוק זה: "ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם - אם שמרתם את התורה, מעלה אני עליכם כאילו עשיתם אותה". היינו שלמוד מצוות התורה כמוהו כעשייתם.

³¹ וכן הוא במקורות רבים, ראה למשל כתובות יז ע"א: "תנו רבנן: מבטלין תלמוד תורה להוצאת המת ולהכנסת כלה. אמרו עליו על רבי יהודה ברבי אלעאי, שהיה מבטל תלמוד תורה להוצאת המת ולהכנסת כלה; במה דברים אמורים - כשאין עמו כל צרכו, אבל יש עמו כל צרכו - אין מבטלין" ולפי המספרים בגמרא שם לגבי מת ולפי המפרשים לגבי כלה, "כל צורכך" הוא מספר גבוה ביותר, כך שלמעשה מבטלים תלמוד תורה תמיד. והבאנו את המקור ממסכת שמחות כי שם מוזכר עניין התלמוד והמעשה.

³² אסור למכור ספר תורה על מנת לקנות בדמיו ספר תורה חדש. אבל מותר למכור ספר תורה על מנת שאדם יוכל לשבת וללמוד תורה ("להתפרנס בו כשלומד תורה" רש"י). וכל כל למה? כי "התלמוד מביא לידי מעשה" - מדובר בלימוד התורה שבע"פ מול ספר התורה שבכתב. באיזו שיטה מכל השיטות שראינו לעיל הולכת דעה זו? ולגבי "לישא אשה" ראה בגמרא שם שזה משום "לא תוהו בראה, לשבת יצרה", היינו יישוב העולם. הנה "המעשה" הכי בסיסי ובלו "תלמוד" באמצע.

³³ ובהמשך המסכת, בפרק ו המונה את ארבעים ושמונה הדברים שבהם נקנית התורה, הוא מונה אותם כשתי דרכים שונות: "הלומד על מנת ללמד והלומד על מנת לעשות". האפשרות של הלומד על מנת ללמוד לא קיימת כלל, או שבמקרה הטוב נאמר שהלומד על מנת ללמוד מספיקים בידו ללמוד, ותו לא. אולי על אפשרות זו באים דברי רבי צדוק בהמשך המשנה שם: "רבי צדוק אומר: אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור בהם. וכך היה הלל אומר: ודישתמש בתגא חלף - הא למדת כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם". ראה שוב דברי רבי בירושלמי פסחים לעיל שקובע: "המעשה קודם לתלמוד". האם רבי, שערך וחתם את המשנה, חוזר על עמדתו כשהיא מושמעת בפי רבי ישמעאל במסכת אבות? רבי עקיבא, בר הפלוגתא הגדול של ר' ישמעאל לא בהכרח ישתכנע מכך. קשה לראות את ר' ישמעאל כמכריע בין ר' טרפון ור' עקיבא. מה גם שבספרי ובגמרא קידושין כבר הגיעו להסכמה משותפת ולפסרה: "גדול תלמוד שמביא לידי מעשה". אך, ראה פירוש אור החיים על הפסוק בדברים פרק כח א: "וְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לְשָׁמֵר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אֶנְכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם וְכוּ", שמביא את משנה זו במסכת אבות ורואה בה הכרעה ברורה, ואלה דבריו: "הלומד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד, והלומד על מנת לעשות וכו' ... הרי שמובחר הלימוד הוא לקיים". יש לימוד ויש לימוד מובחר. הלימוד המובחר הוא על מנת לקיים.

³⁴ הגמרא שם מתעמתת עם שיטת רבי שמעון בר יוחאי שמעמיד את לימוד התורה כערך עליון על פני כל שאר מצוות התורה. לא רק כרעיון ואידאה, אלא כהלכה למעשה, כשהוא אומר שם בתחילת הלכה ב: "כגון אנו שעוסקים בתלמוד תורה אפילו לקרית שמע אין אנו מפסיקין". הוא רבי שמעון בר יוחאי שראינו גם במחלוקת הגדולה עם ר' ישמעאל על מלאכה מול תורה. ראה דברינו [ואספת דגנך](#) בפרשת עקב. רבי יוחנן ובית מדרשו לא מקבלים שיטה זו (למרות שהיא נשארת בעקרון בחלל בית המדרש) ואף תמהים: וכי לא יקיים רבי שמעון בר יוחאי מצוות סוכה או מצה או לולב משום שהוא עסוק בתורה? לא נכנס כאן לפולמוס הזה, רק נציין שהלשון: "הלמד על מנת לעשות ולא הלמד שלא לעשות, שהלמד שלא לעשות, נוח לו שלא נברא ... הלמד שלא לעשות נוח לו אילו נהפכה שילייתו על פניו ולא יצא לעולם", הוא החריף ביותר כנגד מי שמסתגר באוהלה של תורה, לומד את המצוות, וכשבהא מצווה לידו הוא מתעלם ממנה בטענה שהוא עוסק בתורה. מצב כזה מכנה הירושלמי: לומד (או ללמד) שלא לעשות! וגינוי של איש כזה הוא בכל פה. נראה גם שחריפות זו נובעת דווקא מהענתקת הדין מהמישור האידיאלי-תיאורטי למישור המעשי. ככל שהדין יתור מעשי, פשיטא שהלימוד הוא ע"מ לעשות. ללמדך, שגם אם תקבל הכרעה עקרונית שתלמוד גדול ממעשה, הכרעה זו תישאר בתיאוריה, ובפועל ידחה המעשה את התלמוד לפי הצורך והשעה. ושיטת רשב"י תישאר כאידאה.

³⁵ נסיים בפרשני המקרא ובפרשת השבוע.

"אז יבדיל משה שלוש ערים" - ... כפשוטו, כי משה אסף כל ישראל לבאר להם התורה, ופתח להם בדברי התוכחות ... והשלים להם שישמרו חוקיו ומצותיו למען ייטב להם. אז אמר במעמדם לפניהם: עתה נקיים המצוה אשר צונו השם: "ותהיינה בצר במדבר ורמות בגלעד וגולן בבשן ערי מקלט לנו שמה כל רוצח בשגגה". ואף על פי שאינן קולטות עד שיבדלו אותם שבארץ כנען, אמר מצוה שבאה לידינו נקיים אותה למען ייטב לנו.³⁶

הקדמת פירוש רד"ק לתורה

"ראשית חכמה יראת יי שכל טוב לכל עושיהם תהילתו עומדת לעד" ... ואמרו רבותינו ז"ל: "לומדיהם" לא נאמר, אלא "עושיהם", מלמד שהמעשה גדול.³⁷ ואע"פ שאמרו הם גם כן: "התלמוד גדול שהתלמוד מביא לידי מעשה", לא הגדילו התלמוד אלא מפני שהוא מביא לידי מעשה. ולא יכשר המעשה מבלי התלמוד ... אלא בוודאי המעשה גדול כמו שאמר הכתוב: "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" - למדו בעבור שתעשו.³⁸ ואמרו רבותינו ז"ל: "כל מי שישנו בעשייה ישנו בלמידה, וכל מי שאינו בעשייה אינו בלמידה". ואמרו עוד: "כל האומר אין לי אלא תורה - אין לו תורה", פירוש שאומר אין לי עסק בעשיית המצות אלא בקריאת התורה בלבד אין לו אפילו שכר קריאת התורה, שנאמר: "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" - כל שישנו בעשייה ישנו בלמידה וכל שאינו בעשייה אינו בלמידה.³⁹ ואמרו: כל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה שנאמר ללא אלהי אמת וללא תורה ... ודמו חכמינו ז"ל התלמוד מבלי מעשה למי שבונה ביתו ואינו מציב לו דלתות ... ומקצתם דמו אותו למי שאין לו בית ובונה דלתות לבית כי טורח הדלתות ללא תועלת הוא ...⁴⁰

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים 1: במהלך הדברים הערנו שניתן לבחון את השאלה: תלמוד גדול או מעשה גדול בשני מישורים: האידיא והמעשי. כשאלה ערכית-מחשבתית או כשאלה פרקטית כיצד לנהוג הלכה למעשה. נראה שאפשר להוסיף כאן 'מישור' או נקודת מבט נוספת והיא, ההבחנה בין היחיד לציבור. ברמת היחיד יש כאן שאלה שהתשובה עליה איננה פשוטה ויש בה פנים לכאן ולכאן. אך ברמת הציבור והכלל, התשובה הרבה יותר פשוטה. כציבור, כמדינה יהודית בימינו, פשיטא שיש מקום להקצות קבוצת למדנים ותלמידי חכמים שיקדישו את עיקר עיסוקם בלימוד תורה, בפרט במדינת ישראל התחדשת הזקוקה לגישה הלכתית לבעיות השעה. וזה יהיה "גדול לימוד" שיביא לידי מעשה שכה נחוץ בדורנו. בה בעת, פשיטא שיש חשיבות עצומה, שוב כציבור מלוכד, לקיומן של עמותות חסד וצדקה שעיסוקן מתמקד במעשה. הפתרון לפשרה: "גדול לימוד שמביא לידי מעשה" הוא ברמת כלל הציבור! ואולי זה עוד פן של הכלל "[כל ישראל ערבים זה בזה](#)" עליו הרחבנו בפרשת בחוקות.

מים אחרונים 2: התמקדנו במדרשים וקצת גם בפרשנים, אך יש לזכור שהנושא נדון באריכות גם בספרות המחשבה, בראשונים ובפוסקים. ראה ספר העיקרים מאמר שלישי פרק כח, מגן אבות לרשב"ץ אבות ד ז, מחזור ויטרי סימן תכד ועוד, ויש להקדיש לכך גיליון נפרד.

³⁶ פרשת הבדלת ערי המקלט בפרשתנו נראית "תקועה" באמצע התיאור המוביל למעמד הר סיני ועשרת הדברות, תיאור המתחיל בפרק ד פסוק לב, נקטע בפרשת ערי המקלט (פסוקים מא עד סוף הפרק) וממשיך בפרק ה. מה עושה פרשה זו כאן? מדוע היא קוטעת את מעמד הר סיני? מפרש רמב"ן: "אמר, מצווה הבאה לידינו נקיים אותה". הרי לנו מעשה הקודם לתלמוד. מעשה הקוטע את התלמוד - את מעמד הר סיני, ולא רק להוצאת המת ולהכנסת כלה. ואולי זה דין מיוחד של 'תקנת הכלל' ושמירת הנפש כמו יציאת בית הדין לתיקון הדרכים בחודש אדר וכדומה.

³⁷ נראה שכוונתו לגמרא ברכות יז ע"א, אלא ששם הנוסח שונה ועוסק בנושא עשייה לשמה.

³⁸ ראה פירוש המאירי בגמרא שבת ט ע"א שמחזיר אותנו לסוגיית הירושלמי ברכות לעיל בדיון כותבי תפילין ומזוזות: "ושמא תאמר והיאך הקלו בתלמוד תורה משאר מצות שהעוסק במצוה פטור מן המצוה כמו שאמרו במסכת סוכה בכותבי ספרים תפילין ומזוזות וכל העוסקים במלאכת שמים לאתווי מוכרי תכלת? יש לומר שהתלמוד אינו אלא להביא לידי מעשה והיאך יפקיע את המעשה והוא שאמרו בירושלמי על זה הלמד לעשות ולא הלמד שלא לעשות שהלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא".

³⁹ ראה ציטוטים אלה במסכת יבמות דף קט עמוד ב.

⁴⁰ ולכן ניתן להוסיף את המאמרים מפרקי אבות: "ולא המדרש הוא העיקר אלא המעשה" (מסכת אבות פרק א משנה יז), וכן: "כל שמעשיו מרובין מחכמתו מתקיימת וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת" (פרק ג משנה ט).